

UDK: 930.253(560):94(497.5=163.41)

O obavijesnom potencijalu osmansko-turske arhivske građe za povijest Srba u Hrvatskoj: uvodne napomene

NENAD MOAČANIN

Obavijesni potencijal osmansko-turskih arhivskih izvora općenito, pa onda i za prošlost Srba u Hrvatskoj istodobno je i kolosalan i više nego ograničen. Razlog je tome karakter popisnih deftera, napose katastarskih, sastavljanje kojih je bilo isključivo motivirano fiskalnim interesima. No ipak je moguće ustanoviti da se na područjima na kojima se u dvadesetom stoljeću ("jučer") nalazio uglavnom kompaktan naseljen najveći dio Srba u Hrvatskoj ništa bitno nije mijenjalo približno od sredine šesnaestog stoljeća, osim relativno male gustoće naseljenosti u ranom razdoblju. U vrijeme osmanske vladavine to se odnosi na populaciju Vlaha koji su bili obuhvaćeni organizacijom srpsko-pravoslavne crkve. O artikulaciji njihovog identiteta turski izvori ne daju nikakve informacije, premda se može pretpostaviti da je on bio dosta fluidne naravi. S druge strane je moguće pronaći obilje informacija o raznovrsnim oblicima života iz domena antroponimije, toponomastike, ekohistorije i mnogih drugih. U kombinaciji s vijestima neturskih izvora (hrvatskih, latinskih, njemačkih) moguće je ostvariti znatan napredak u odnosu na dosadašnje rezultate u znanosti.

KLJUČNE RIJEČI: Srbi, Hrvatska, Osmansko carstvo, financijska uprava, arhivi

/

U historijskoj osmanistici kao pomoćne povijesne znanosti oduvijek su figurale samo paleografija i diplomatika. Kronologija, metrologija, sfragistika i ostalo nisu se nikada osamostalile te su se ta područja redovito pojavljivala kao dodatci unutar prve dvije discipline. To je dijelom bilo opravdano

s razloga što su značenje i uloga tih oblasti kudikamo manji negoli na Zapadu. Međutim, u posljednjih četrdesetak godina s napredovanjem istraživanja osmanskih katastarskih, vojničkih i drugih popisa, nametnula se nužnost da se uspostavi *defterologija* kao autonomna pomoćna povijesna znanost *sui generis*. Još 1977. istraživač Heath W. Lowry upotrijebio je pojam "defterology". Od tada je veći broj radova zapadnih, turskih, pa i hrvatskih istraživača u praktičnome smislu znatno pridonio razvitku ove discipline, no ona do danas nije formalno konstituirana, niti sistematizirana tako da bi se mogli pojaviti odgovarajući priručnici. Povremeno bi se javljali kraći ili dulji popisi pojmo-va u dodatku knjigama, nekada samostalno, a nekada kao elementi indeksa rerum, odreda nedostatno. Pojednostavljeno rečeno, radi se o "čitanju između redaka", a to u slučaju građe nastale djelovanjem osmanskih financijskih nadležstava pretpostavlja razumijevanje specifičnih postupaka, stilizacija, formula i raznovrsnih oznaka koje su ta nadležstva rabila od petnaestog do devetnaestog stoljeća, ne istovremeno i ne posvuda na isti način.

Posljednjih pedeset-šezdeset godina osmanske se porezne katastarske popise (*tapu tahrir defterleri*), osobito detaljne (*mufassal*), kao povijesna vrela ili precjenjivalo, ili podcjenjivalo. Isprva se vjerovalo da će ti dokumenti otkriti sve tajne prošlosti već zbog samog iznenađujućeg bogatstva podataka koje oni sadrže, a potom se sve više stao širiti pesimizam, sve do negiranja ikakve koristi od *tapu tahrira* u povijesnom istraživanju, posebice u oblasti gospodarske povijesti. Do neke mjere ta se dva stava mogu geografski locirati: "entuzijazam" je još snažan u dijelu istraživačkih središta u balkanskim zemljama, te dijelom i u Turskoj, dok "negativistička" škola danas dominira u SAD. Ostatak svijeta uglavnom bi se našao u "sivoj zoni" između dva ekstrema. Naš je cilj ovdje ukazati na mogućí treći put.

Ne bih govorio o historijsko-geografskim, ekološkim, urbano-historijskim i drugim aspektima problematike, već bih se ograničio na ekonomsku povijest. Tu u posljednje vrijeme vlada, da odmah kažemo, s nepravom, velika skepsa. Takozvana "kliometrija" postala je dosta ozloglašena. Dijelom je tome uzrok suvišni hiperkriticism, koji inzistira na nemogućnosti uspostave egzaktnih pokazatelja i velikom broju nepoznanica. S druge strane kliometriju odbacuju i postmodernističke tendencije. Međutim, prihvatimo li u nekoj mjeri postmodernističku kritiku i usmjerimo li je "protiv" tog hiperkriticism, moći ćemo prihvatiti stanovište da historiografija, pa tako i ona ekonomska, nije egzaktna znanost, te da su njeni zaključci nužno aproksimacije od čega ne

treba bježati, jer one, ako su dobro zasnovane, nude itekako vrijedne poticaje i pokazuju put prema jasnijem razumijevanju prošlosti.¹

Najveći problem pri pokušaju interpretacije podataka ovih popisa uvijek je predstavljala sklonost koje se nije lako riješiti, a to je da se podaci uzimaju onako kako su zapisani, to jest “zdravo za gotovo”. Tako je mislio i Ömer Lütfi Barkan, jedan od najvećih turskih istraživača kada je porezne popise shvatio kao statistiku, te ustvrdio da se u Osmanskom Carstvu u 16. stoljeću dogodio veliki rast stanovništva, na što se kasnije nadovezalo i razmišljanje Osmana Okyara o navodnom ekonomskom rastu. Iako su novija istraživanja to temeljito opovrgla, još uvijek je prisutno shvaćanje Fernanda Braudela kako su turski povjesničari tako pružili potporu njegovoj tezi o jedinstvu Mediterana. Da li ćemo morati prihvatiti idealiziranu sliku, ili zaključiti da nije moguće ništa pouzdano utvrditi? Za promašaj nisu ni najmanje krivi osmanski popisivači. Ono što su zapisivali u velikoj je mjeri odgovaralo stvarnosti, ali tek kao rezultat interakcije velikog broja faktora koji su njima bili dobro poznati, a nama su to tek u maloj mjeri. Nikada nije dovoljno ponavljati da se uvijek radi o popisima, odnosno o tabličnim prikazima u najdoslovnijem smislu riječi, a nikada o statistici, čak niti “proto” – a kamoli pravoj. Bajkovito bogatstvo podataka lako zavodi na pogrešni smjer prihvaćanja i tumačenja, poput uvjerenja da je dovoljno ispravno pročitati, odnosno prevesti tekst pa će se točno znati broj stanovnika, veličina agrarne proizvodnje, udjeli vjerskih zajednica u ukupnoj populaciji, visina prihoda kako države tako i njenih agenata i slično. Dakako, takva su shvaćanja dominirala u jugoslavenskoj, a dosta se tvrdokorno drže i u postjugoslavenskim historiografijama.² Kako sam naglasio, kritičari – revi-

1 Bruce McGowan položio je temelje “kliometrije” u osmanistici koncem šezdesetih godina prošlog stoljeća. Food supply and taxation on the Middle Danube (1568 – 1579). *Archivum Ottomanicum* 1, Budapest 1969, 139–194. Od velikog broja radova drugih istraživača kao posebno reprezentativne spomenuo bih u ovoj bilješci dva: Huri İslamoğlu i Suraiya Faroqhi, Crop Patterns and Agricultural Production Trends in Sixteenth-Century Anatolia, *Review: A Journal of the Fernand Braudel Center* (Binghamton), 11, 3, Winter 1979, 41–36. John Alexander, Counting the Grains: Conceptual and Methodological Issues in Reading the Ottoman mufassal tahrir defters, *Mélanges prof. Mac-hiel Kiel, Zaghounan* 1999, 55–70. Ovaj je autor statističkom analizom dokazao da se u najstarijim popisima može ustanoviti samo vjerojatna raspodjela dohotka, a ne volumen proizvodnje. Osobito je detaljno i dalekovidno o ovom pitanju raspravljala Margaret Venzke (The Ottoman tahrir defterleri and agricultural productivity, *Osmanlı Araştırmaları* xvii, Istanbul 1997, 1–61.).

2 Tako Ahmed Alić vjeruje da je broj posjedovnih isprava (tapija) u rukama muslimana jednak broju muslimanskih domaćinstava. Opširni popis Bosanskoga sandžaka iz 1604. godine, I, Sarajevo 2000. (Uvod).

zionisti nerijetko su “s prljavom vodom izbacili i dijete”. Ovo su napomene koje se odnose na način kako možemo pristupiti proučavanju podataka *tapu tahrir* deftera, a da ne ostanemo na prepričavanju građe, ili pak na odbacivanju takvog tipa izvora kao tobože “nepouzdanog”. Također je ovo u neku ruku i apologija historiografije kao humanističke znanosti, čak i u sferi ekonomske povijesti i “kliometrije”. Poticaji s područja striktno društvenih, pa i prirodno-tehničkih znanosti dobro su došli, no kvantifikacija je najkorisnija onda kada ne pretendira na “egzaktnost”, jer u suprotnom može zavesti u još veću pomutnju od “impresionističkog” zaključivanja, već s obzirom na narav baze podataka. Toliko o općim metodološkim pitanjima.

Najvažnija institucija koja raspolaže povijesnom građom što se odnosi na područje u okvirima današnje Republike Hrvatske kojim je u 16. i 17. stoljeću vladalo Osmansko Carstvo, jest Arhiv Predsjedništva vlade (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, skraćeno BOA) u Istanbulu. Donedavno je od velikog značenja bio i arhiv Tapu Kadastro u Ankari, no u posljednje vrijeme iz njega se popisni defteri prebacuju u BOA. Ostala važnija mjesta su Beč i Venecija, uz stanoviti broj arhivsko-bibliotečnih ustanova, uglavnom po Njemačkoj. Osim popisa, u spomenutim institucijama, prije svega turskim, nalazi se i nemali broj pojedinačnih dokumenata koji su općenito manje istraženi negoli defteri.

Obavijesni potencijal tih izvora je golem. Međutim, nikad nije dovoljno naglašavati kako je njihov karakter izrazito jednostran, a to znači da su popisi nastajali s isključivom motivacijom registracije aktualnih ili potencijalnih prihoda koji su namijenjeni bilo izravno državi, kao glavarina (*džizja* ili *harač*), bilo neizravno, kao spahijska desetina i tome slično. Ako je u tome smislu bilo nužno opisati lokaciju neke parcele, onda bi u popisu bilo spomenuto svako stablo i svaki kamen. No rijetko, pa i vrlo rijetko oni nešto govore o tematici koja je širem čitateljstvu kudikamo najzanimljivija, kao što su migracije i genealogije. Financijskoj je birokraciji bilo irelevantno sve ono što nema veze s porezima, poput rodova i plemena, a čak je i sumnjičavo gledala na samonikle organizacijske oblike koje nije ona sama diktirala. Isto tako gotovo da se i ne javljaju etničke odrednice. Etnonim “Srbi”, odnosno “srpski” pojavljuje se u defterima za krajeve zapadno od Srbije u današnjem smislu dvojako: izuzetno u slučaju obilježavanja gradske četvrti (srpska mahala u Osijeku 1565., uz mađarsku), a češće u sociokulturnom smislu s posljedicama za porezni status (srpske nahije nasuprot vlaškim; zemljoradnici za razliku od stočara, na tragu odredaba u Dušanovom zakoniku, primjeri iz Hercegovine). Ni odrednica

“Vlasi” ne upotrebljava se posvuda ondje gdje bismo to očekivali. Tako je u zapadnoj Slavoniji do kraja osmanske vlasti, dok na području Like i sjeverne Dalmacije defteri ili ne navode nikakve oznake, ili u skladu s oscilacijama statusa od obične raje do obveznika dukata po kući pa iznova obične raje, istu populaciju jednom zovu vlaškom, a potom ona ostaje bezimena. Napokon iz ovih razmatranja moramo isključiti područje Banije i Korduna koje je manje ili više bilo rijetko naseljena ili posve pusta ničija zemlja.

Narativni osmanski izvori, prije svega Evlija Čelebi, ovdje ne pružaju jašnji uvid, jer taj pisac uopće ne koristi pojam Vlah za “morlačko” stanovništvo jadranskog zaleđa. Sukladno zbivanjima u proteklih stotinjak godina, putopisac najčešće naziva sve nemuslimansko stanovništvo “uskocima”, pri čemu su jedni dobri i pokorni, a drugi su se odmetnuli u službu neprijatelju.

U svakom slučaju, za istraživanje ovo nije nepremostiva prepreka. Pri lično je sigurno da su prostori opustjeli u ratnim zbivanjima do sredine 16. stoljeća naseljeni Vlasima kao kolonizacijskim elementom s pomoćnom vojnom ulogom, a oni su u vjerskom smislu bili pretežno obuhvaćeni ustanovom srpsko-pravoslavne crkve, te se njihova prošlost može i treba proučavati kao povijest Srba u Hrvatskoj, neovisno od ritma i intenziteta razvoja samoidentifikacijskih procesa. Dakle, etnokonfesionalna karta kakvu znamo iz novijeg doba, može se *grosso modo* preslikati i na prilike od druge četvrtine šesnaestog stoljeća nadalje. I tada do punog izražaja dolazi bogatstvo defterskih referenci na bezbroj antroponimijskih, toponomastičkih, demografskih, ekonomskih, ekohistorijskih i drugih fenomena. Što se tiče načina objavljivanja građe o kojoj smo govorili, važno je napomenuti još nešto. Naime, osim niza nedoumica, i još mnogih drugih ograničenja, postoje i takva koja si nepotrebno možemo nametnuti i sami. To posebno vrijedi za katastarske deftere koji se odnose na europski dio Carstva, pa tako i na hrvatske i susjedne im krajeve. Na primjer, ako se radi o turskim ili arapskim područjima vjerojatnost valjanog iščitavanja onomastičkog materijala znatno je viša negoli u slučaju slavenskih, grčkih, albanskih ili mađarskih predjela. Zato u prvom slučaju nije apsolutno nužna transliteracija, pa čak ni prilaganje faksimila. Transkripcija prema suvremenom turskom uglavnom može biti sasvim dovoljna. No u drugom slučaju takav pristup može ozbiljno ugroziti čitav pothvat. Tada se čak i odlično poznavanje niza jezika Jugoistočne Europe može pokazati nedostatnim, uključujući i to da je istraživač nativni govornik, pa čak i da vlada odgovarajućim lokalnim govorom. Prečesto u objavljenim tapu tahrir defterima u posljednjih

sedamdesetak godina za neturske krajeve toponimi i osobna imena izgledaju odviše "čisto". Naravno, svaka skupina popisa za određeni kraj ili zemlju je "svijet za sebe". Tako se nužno nailazi na oveci broj dubioza pri čitanju i pisarskih nedosljednosti, te kao jedini način da se problem ublaži preostaje takva mjesta posebno označiti, kako bi svaka alternativna verzija ostala otvorenom. Često sam u vlastitom radu kada bi samo dio riječi bio čitljiv, zvjezdicom označavao nejasni dio, bilo na početku, u sredini ili na kraju. Ako je pak čitanje bilo pouzdano više od 50 posto, zvjezdica bi došla na kraj riječi. U slučaju pretežito nečitkih riječi ili njihovih dijelova (pod nečitim smatram jedno ili više slova što ne sugeriraju ništa suvisloga), ondje bih ubacivao arabička slova onako kako se u izvorniku javljaju, uključivo i pisarske greške.

Posebnu "glavobolju" mogu uzrokovati diskrepancije između podataka koje donose osmanski popisi i neturski izvori. Tako se može učiniti da su defterske brojke s početka 17. stoljeća za Kliški sandžak i iskaz nešto kasnijeg izvještaja Atanazija Jurjevića u nepomirljivoj suprotnosti, to jest ili u prvom slučaju ozbiljno preniske, ili u drugom ozbiljno previsoke. No dilemu razrješava spoznaja o različitom pristupu: Osmanlije su registrirale selišta, i to cijela, a habzburški povjerenik piše o domaćinstvima, tako da se nerazmjer briše. Isti je slučaj i u Slavoniji. Nadalje, krupan je problem neobična pojava u 17. stoljeću koju možemo nazvati "prešućivanje imena". Na području sjeveroistočne Bosne (Zvornički sandžak) dvadesetih je godina popisano više nahija (Bijeljina, Gračanica itd.) iz aspekta ubiranja glavarine. Doslovce tisuće "imena" tada se javlja na uobičajeni način: ime + ime oca ali samo kao jedno jedino: Todor Vuk! Jedino je rješenje pretpostavka da se radi o kodnom imenu koje stoji umjesto pojma "cijela baština", što indicira da se harač kupio ne od domaćinstva, još manje od odraslih muških osoba, zbog čega je i taj porez dosta viši nego drugdje. Veći iznos zapravo potječe od razlike u "valutnom tečaju": po svojoj prilici ta je populacija morala plaćati glavarinu po realnom tečaju od 190 akči za groš, a ne po nominalnom od 120, premda je svaka cijela baština davala po dva groša. Sretna je okolnost pri tome da možemo postaviti hipotezu kako je upravo iz tih krajeva nešto kasnije koloniziran dio srednje Slavonije, jer se ondje uz određeni broj starih stanovnika s imenima koja mjestimično imaju i prezimena, javlja i više stotina "misterioznih Todora". Moguće je i to da se u Slavoniji malo proširila lepeza kodnih imena, zavisno od nejednakih iznosa porezne rate. Tako se javljaju još i Petar, Lazar i Jovan, što je još uvijek daleko premalo u pogledu stvarnog antroponimijskog fonda.

Vrijedi spomenuti i bogatstvo informacija koju defteri nude u slučaju da se radi o stanovništvu u statusu obične raje, a kod Srba je nemali broj i takvih slučajeva. Tada se fiskalne jedinice pojavljuju na najmanje sedam načina: 1. baština tog i tog, 2. na baštini, 3. na vlastitoj baštini, 4. na baštini oca/brata/sina, 5. na baštini “XY”, 6. “XY” i 7. mudžered (*mücerret*, neoženjen, bolje bez vlastitog domaćinstva). Tome bi trebalo odgovarati: 1. imanje pod imenom koje se može identificirati, 2. udio na neimenovanoj parceli, 3. odnosi se na posjednika tapije, 4. na parceli srodnika bez tapije (važan orijentir u pitanju plaćanja zemljarine spahiji), 5. bez tapije i srodstva s pritežavateljem (sam plaća zemljarinu), 6. rani obraćenici na islam, slabijeg imovnog stanja i 7. bez zemljoposjeda, ne nužno neoženjeni ili siromašni.

Svemu rečenom dodao bih i jedan pregled raspoložive, najvećim dijelom neobjavljene građe u turskim arhivima. Iz razloga posebnog interesa za društvenu organizaciju te danasve za migratorna i demografska kretanja smatram da je dobro navesti i popise koji se odnose na Bosnu i Hercegovinu.

/ TT tapu tahrir (“katastarski defteri”), Arhiv predsjedništva vlade, Istanbul

/ Bosna

1. sumarni popis Bosanskog sandžaka iz 1468./69. (smješten izvan arhiva, objavljen)
2. br. 5M, g. 1476. prvi defter timara u Bosni nakon osvojenja
3. 18. iz 1485. popis “Kraljeve zemlje” u središnjoj Bosni
4. 24. iz 1490. detalji popis poreznih obveznika u Bosanskom sandžaku, ima kanun-namu.

Ovi najstariji popisi bacaju svjetlo na pitanje ostataka “crkve bosanske”, početke islamizacije, pojavu prvih skupine “novih” Vlaha i karakter rane faze osmanske vlasti.

5. 56. sumarni defter za Bosnu iz 1517. sadrži važnu zbirku zakonskih odredbi (kanun-namu)
6. 157. iz g. 1530. detalji popis s kanun-namom, tumači pitanja nasljeđivanja timara i kolonizacije Vlaha
7. 164. iz iste godine, popis timara i vakufa u Bosni

8. 193. iz 1539. s kanun-namom, donosi promjene u timarskom uređenju
9. 201. iz 1540 popis plaća i nadarbina čuvara tvrđava u Bosanskom sandžaku
10. 211. iz 1541. detaljni popis poreznih obveznika (većina stanovništva), za istočnu i srednju Bosnu
11. 440. nedatiran, vrijeme Sulejmana I/II vojnički popis s prihodima od timara
12. 728. sinoptički (icmal) popis Bosne, Hercegovine, Dalmacije i Zapadne Slavonije iz 1604. godine
13. 742. posljednji detaljni popis svih poreznih obveznika iz 1625.
14. 1013. sinoptički popis Bosanskog sandžaka, nedatiran
15. 1014. nedatirani detaljni popis Bosanskog sandžaka.

/ Hercegovina

1. br. 76. iz 1517, sinoptički (icmal) popis
2. 174. detaljni (mufassal) defter s podacima o Vlasima hercegovačkog sandžaka od Nikšića do Poljica
3. 268. mufassal defter za Hercegovinu s poreznim obvezama stanovništva poimenično
4. 1043. detaljni popis nahija Hercegovačkog sandžaka s redovitim timarskim ustrojem, nedatiran

/ Klis/Krka (Zagora, Lika i jugozapadna Bosna)

1. 284. iz 1550., popis timara, čifluka i Vlaha (objavljen)
2. 546., nedatiran, vrijeme Selima II, detaljni popis Kliškog sandžaka
3. 553., nedatiran, vrijeme Selima II, popis timara članova gradskih vojnih posada u Kliškom sandžaku
4. 556. nastavak istog popisa
5. 526. popis prihoda od sela i stanovništva u Ravnim Kotarima 1573.
6. 622. detalji defter s popisom vakufskih dobara u sjevernoj dalmaciji i Lici iz 1586. godine
7. 861. detaljni popis teritorija koji je Venecija zauzela u ratu pa vratila poslije Karlovačkog mira s imenima bivših vlasnika, novih doseljenika Vlaha i vlasnika kula od Tromede kod Knina do zaleđa Dubrovnika iz 1701. (objavljen)

/ Fond Maliyeden Müdevver (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

1. MMD 4899. detaljni popis obveza stanovništva sjeverozapadne Bosne iz 1662.
2. MMD 5618. detaljni popis obveza stanovništva sjeverozapadne Bosne iz 1738.

/ Fond Baş Muhasebe (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

DBŞM 483. poimenični popis obveznika za rad u banjolučkoj manufakturi municije, podaci o ustroju i konstrukciji manufakture, plaćama majstora i posjedovnoj strukturi u nahijama sjeverozapadne Bosne iz 1703.

/ Kuyud-u kadime (fond Arhiva Tapu Kadastro, Ankara, preseljeno u Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

1. Bosna, detaljni popis (mufassal), bez godišta, tugra Ahmed I, kanun-name nema (Sarajevo i uglavnom zapadna Bosna), 386 str. stari/novi broj: 477/11 (objavljen)
2. Bosna mufassal, bez godišta, tugra Ahmed I, kanun-name nema (uglavnom zapadna Bosna), 170 str. stari/novi broj: 478/6 (objavljen)
3. Bosna mufassal, bez godišta, tugra Ahmed I, kanun-name nema (dio srednje i zapadne Bosne), između 170 i 336 str. stari/novi broj: 479/5 (objavljen)
4. Bosna sinoptički defter (icmal), godina 1012, tugra Mehmed III, kanun-name nema, 141 str. stari/novi broj: 480/253
5. Bosna icmal mustahfiza, bez godišta, tugra Mehmed III, kanun-name nema, 55 str. stari/novi broj: 480/362
6. Hercegovina mufassal, godina 993, tugra Mehmed III, kanun-nama, 212 str., stari/novi broj: 483/8
7. (Eflakan-i) Hersek, mufassal, godina 993, tugra Mehmed III, kanun-name nema, 198 str., stari/novi broj: 485/82

8. Hercegovina icmal, bez godišta, tugra Mehmed III, kanun-name nema, 113 str., stari/novi broj: 486/229
9. Zvornik, mufassal, godina 1013., tugra Ahmed I, kanun-nama, 390 str. stari/novi broj: 481/23
10. Zvornik, icmal, godine nema, tugra Ahmed I (dvaput), kanun-nama, 71 str. stari/novi broj: 482/346
11. Klis ve Krka, mufassal, godina 1015, tugra Ahmed I, kanun-name nema, 322 str. stari/novi broj: 475/13
12. Klis, vrsta nespecificirana, godine nema, tugra Mehmed III, kanun-name nema, 59 str. novi broj: 242
13. Klis ve Bosna, icmal, godine nema, tugra Mehmed III, kanun-name nema, 110 str. stari/novi broj: 476/255
14. Bosna ve Hersek, mufassal, bez godišta, kanun-name nema (samo Hercegovina), 251 str. stari/novi broj: 484/7.

/ Fond Tapu tahrir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), Istanbul

/ Slavonija i Srijem

Detaljni katastarski defteri (TT = tapu tahrir)

1. TT 204. za vilajet Požegu iz 1540. Dio deftera (kadiluk Gorjan) nosi posebnu numeraciju (TT 203) pa se ponekad govori o dva deftera za to godište. Osim toga početak popisa zapravo je vrlo kratki sumarni popis (idžmal), pa čitav defter ima obilježja oba tipa popisa. Na početku detaljnog popisa stoji kratki kanun. Općenito se može primijetiti da popis u mnogočemu odražava još uvijek dosta nestabilnu situaciju najranijeg razdoblja (objavljen dio koji se odnosi na Požeški kadiluk).
2. TT 243. za sandžak Požegu iz 1545. Ima kanun-namu. Ni u jednom od prva dva popisa nije registrirano muslimansko stanovništvo u gradu (objavljen dio koji se odnosi na Požeški kadiluk).
3. TT 351. za sandžak Požegu iz 1565. Kanun-nama ponovljena iz prethodnog popisa (objavljen dio koji se odnosi na Požeški kadiluk). Napomena pred samim tekstom da je primjerak popisa nevažeći zbog niza nepravilnosti što ih je počinio ovlašteni povjerenik. Odobrena verzija popisa je sačuvana u

fond MMD i to u tri dijela: br. 258 obuhvaća veći dio sandžaka od Đakova nadalje; zatim kratki fragment br. 18098 s dijelom popisa grada Požege i nešto okolnih sela te br. 633 s većim dijelom Brodskog kadiluka. Defter je urednije i čitljivije pisan od TT 351, ali mu nedostaje početak, tj. veći dio popisa grada Požege.

4. TT 672. iz 1579. s novom i opširnijom kanun-namom. Najčitkije je pisan (objavljen). Uz njega se obično spominje i TT 650. kojeg se smatra kopijom, što nije sasvim točno, jer mu neki dijelovi nedostaju, osobna imena koja sadrži ponekad imaju alternativni oblik i punktaciju, a na kraju je i popis stanovitog broja zemljišnih posjeda u sandžaku.

Sumarni defteri

5. TT 204, već spomenuti, sadrži samo imena sela s ukupnim prihodom.
6. TT 486, za sandžak Požegu iz 1569. s raspodjelom nadarbina između vladara (sultana), upravitelja oblasti (sandžakbega), pokrajinskog konjaništva višeg i nižeg ranga (zaima i timarnika) te tvrđavskih posada.

/ *Srijem*

7. prvi detaljni popis Srijema do Osijeka iz 1546/48.
8. TT 1000., fragment srijemskog deftera iz vremena oko 1555. (Osijek, Nijemci, Morović, Karlovci)
9. TT 437., defter objavljen u transkripciji 1983. u Ankari, ali nije lako dostupan.
10. TT 571., detaljni popis Srijema s kanunnamom i više važnih odredbi o pojedinim pitanjima iz agrarnih odnosa u uvodu (1578.).
11. TT 673 posljednji sačuvani detaljni popis, nedatiran, vjerojatno oko 1588/89.

/ *Začasna/Pakrac/Cernik*

12. TT 348 (971), icmal 1563
13. TT 359 (973), mufassal 1565
14. TT 612, detaljni popis iz 1586.
15. U Arhivu Muzeja Topkapi Saraja: harački defter za Pakrac 1562. (preseljeno u Başbakanlık Osmanlı Arşivi).

Konačno bih zaključio ova preliminarna razmatranja konstatacijom da je u slučaju istraživanja prošlosti Srba u Hrvatskoj prema osmanskim izvorima, kao i općenito u osmanistici gotovo uvijek nužno podatke interpretirati multotrpnim, zaobilaznim putem, no rezultat će zato biti tim vredniji.

NENAD MOAČANIN

On informational potential of Ottoman-Turkish archival sources for history of Serbs in Croatia: an introductory note

Summary

The informative potential of Ottoman archival sources in general, and for the history of Serbs in Croatia in particular, is at the same time colossal and quite limited. The reason for that is the very nature of records, especially the domesday books, which were compiled exclusively out of fiscal interest. However it is possible to confirm the fact that in areas where Serbs lived as a fairly compact mass in the twentieth century (or “yesterday”) changes have not been substantial since the sixteenth century, except for some increase in population density. In the time of the Ottoman rule this refers to the Vlach population which was under the authority of the Serbian Orthodox church. Ottoman sources do not give any information on how their identity was articulated, but it is safe to assume that it was quite fluid. On the other hand, it is possible to find much data on different forms of life from the anthroponomastic, toponomastic, ecohistorical and many other realms. Thus it becomes possible to make significant progress in investigating these phenomena by combining Ottoman with non-Turkish sources such as Croatia, Latin or German.

KEYWORDS: *Serbs, Croatia, Ottoman empire, financial administration, archives*